

OP ALLE FRONTEN

Clarissa Ward

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Eerste druk, oktober 2022

© 2020 Clarissa Ward

© 2022 Nederlandse vertaling Carla Zijlemaker

Oorspronkelijke titel *On All Fronts. The Education of a Journalist*

Oorspronkelijke uitgever Penguin Books

Omslagontwerp Loudmouth

Omslagbeeld Mark Philips

Typografie binnenwerk Michiel Niesen

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 932 5672 9

NUR 740

www.uitgeverijpluim.nl

*Voor mijn moeder, die er terecht op aandrong
dat ik dit boek aan haar zou opdragen.*

En voor mijn lieve Ezra en Caspar.

Voorwoord

We zaten zwijgend in de auto die buiten het sombere flatgebouw geparkeerd stond. Ik keek op mijn horloge. Het was zes uur in de ochtend.

‘Is het nog te vroeg om het te proberen?’ vroeg ik aan mijn collega Dasja Tarasova, die voorin zat.

We hadden de afgelopen twintig minuten zitten wachten voor het huis van Oleg Tajakin, een undercoveragent van de Russische veiligheidsdienst, beter bekend als de FSB. Tajakin was niet zomaar een doorsnee marionet of spion. Hij maakte deel uit van een eliteteam waarvan men vermoedde dat het de Russische oppositieleider Aleksej Navalny een maand of vier eerder had vergiftigd.

Navalny is in feite de oppositieleider van Rusland, voor zover oppositie daar wordt toegestaan. Hij is een krachtige, charismatische man, die in 2011 bekendheid kreeg door zijn moedige onthullingen over de corruptie van Russische leiders, die hij in hoog tempo op zijn YouTube-kanaal plaatste. In 2016 stuurde hij twee dagen voor de parlementsverkiezingen een drone over het weelderige landgoed van toenmalig premier Dimitri Medvedev.

Hoewel de meeste Russen het moeten doen met de informatie die hun mondjesmaat wordt toegediend door de staatstelevisie, had de jongere generatie hier wel aandacht voor. Jarenlange vriendjespolitiek en kostbare avonturen op mondiale schaal hadden de economie van het land knarsend tot stilstand gebracht. De vooruitzichten waren slecht en het geduld van de mensen raakte op.

Het Kremlin reageerde ogenschijnlijk laconiek. Maar nadat

Navalny had aangekondigd dat hij zich kandidaat wilde stellen voor de presidentsverkiezingen van 2018, werd hem dat al snel verboden op basis van een verzonnen strafrechtelijke vervolging in het verleden.

Toch ging hij verder met zijn anticorruptiecampagne. We ontdekten dat de Russische FSB (de moderne incarnatie van de binnenlandse tak van de Sovjet-KGB) een eenheid had opgezet met agenten die beschikten over specialistische kennis op het gebied van gifstoffen en zenuwgas – en dat ze Navalny al meer dan drie jaar volgden op zijn meer dan dertig binnenlandse reizen.

Op 20 augustus 2020 vloog Navalny van de Siberische stad Tomsk terug naar Moskou. Hij stapte goedgehumtst het vliegtuig in, maar toen ze net onderweg waren werd hij plotseling ziek. Hij ging naar de wc en zag dat het zweet van zijn gezicht droop.

‘Ik kwam de wc uit en liep naar de steward. Ik zei dat ik vergiftigd was en dat ik doodging. En toen viel ik voor zijn voeten neer,’ vertelde hij me later.

De afgelopen zes weken hadden we onderzoek gedaan naar de agenten die de kern van deze operatie vormden. Nu was eindelijk het moment aangebroken om een van hen ter verantwoording te roepen. Dus zaten we daar in het donker op die wintermorgen in de sneeuw, tijdens de coronapandemie, in een rustige Russische buitenwijk het juiste moment af te wachten.

‘Oké, laten we gaan,’ zei Dasja.

Ik keek naar cameraman Jeff Kehl, die een kleine Osmo-camera had verbonden met zijn iPhone en live aan het streamen was naar het hoofdkantoor van CNN in Atlanta. Deze voorzorgsmaatregel betekende dat het beeld dat al gefilmd was binnen zou zijn als Tajakin om een of andere reden zou proberen de telefoon af te pakken.

Jeff zette zijn koptelefoon recht en knikte.

Ik deed de autodeur open en stapte uit, de ijzige buitenlucht in. Jeff liep naar mijn kant van de auto om te filmen hoe ik naar

binnen liep. Ik keek in de camera: ‘We zijn hier bij het huis van een van de leden van het FSB-team om te kijken of hij ons iets te zeggen heeft,’ zei ik terwijl ik naar de hoofdingang van het flatgebouw liep.

Dasja drukte op de bel. Ik werd overvallen door een maar al te bekend gevoel van misselijkheid. Een door de staat gesteunde vermeende moordenaar ter verantwoording roepen was niet het gekste wat ik ooit in mijn loopbaan had gedaan, maar het kwam zeker in de buurt. We hadden het plan inmiddels een keer of tien doorgenomen. We redeneerden dat het onwaarschijnlijk was dat de veiligheidsdiensten zich tegen ons zouden keren. Dat zou te brutaal zijn, te voor de hand liggend, vooral nu onze reportage over de manier waarop de FSB-eenheid Navalny had vergiftigd over twee uur zou worden uitgezonden en wereldkundig zou worden.

Dasja belde herhaaldelijk aan totdat we uiteindelijk een vrouwenstem hoorden.

‘Sorry dat we u storen, maar kunt u ons zeggen of Oleg Borisovitsj thuis is?’ vroeg Dasja in het Russisch. Er viel een korte stilte en toen, wonder boven wonder, een reeks piepjes, die aangaf dat de vrouw de voordeur voor ons had geopend.

De bleekgroene muren en de muffe geur kende ik nog uit de tijd die ik in het begin van mijn loopbaan in Rusland had doorgebracht. Dasja liep voor mij uit de trap op. Plotseling voelde ik me duizelig worden. Ik haalde diep adem en dwong mezelf om gefocust te blijven.

Op de derde verdieping gebaarde Dasja naar de juiste deur. Ik liep er als in een waas naartoe.

Hij stond daar in zijn camouflage-T-shirt en shorts, waarschijnlijk zijn slaaptenu. Ik wist meteen dat het Tajakin was. Ik had zijn gezicht meer dan een maandlang bestudeerd. Het kale hoofd, de opvallende moedervlek vlak onder zijn linker neusvleugel.

Mijn hart bonsde toen ik hem aansprak.

‘*Zdravstvoejte, Oleg Borisovitsj?*’ begroette ik hem met de beleefdheidsvorm van zijn naam, zoals ook Dasja had gedaan.

Zijn ogen schoten in de richting van Jeff toen hij diens iPhone in de gaten kreeg. Haastig trok hij de deur dicht. Maar hij sloot hem niet helemaal, en ik voelde zijn aanwezigheid achter de deur, waar hij afwachtte wat ik van hem wilde. Ik ging stug verder.

‘*Menja zovoet Clarissa Ward, ja rabotajoe v CNN.* Mijn naam is Clarissa Ward. Ik werk voor CNN. Zou ik u alstublieft een paar vragen mogen stellen? *Mozjno vam sprasjovat – eta vasja komanda otravila Navalny?* Was het uw team dat Navalny heeft vergiftigd?’

Op het moment dat de naam Navalny viel, sloeg de deur echt dicht.

‘*Do you have any comment?*’ vroeg ik.

Stilte.

Ik richtte me tot de camera: ‘Het lijkt erop dat hij niet met ons wil praten.’

We bleven nog een minuut staan wachten.

‘Zullen we hem bellen?’ stelde Dasja voor. Ze haalde haar telefoon tevoorschijn en belde zijn nummer. Ongelofelijk genoeg nam hij op.

‘Sorry dat we u storen, maar we staan voor uw deur,’ zei ze. De verbinding werd verbroken.

Het was inmiddels duidelijk dat we te ver waren gegaan.

‘Laten we wegwezen,’ zei ik.

Onze opname vanuit de deuropening werd wereldnieuws. Het was een van die zeldzame en opwindende momenten waarop je als buitenlandcorrespondent iemand in een machtspositie kunt confronteren met zijn wandaden.

Deze overwinning gaf vooral voldoening omdat de spotlights halen met buitenlands nieuws tijdens het chaotische president-

schap van Trump buitengewoon lastig was. De aandacht van de wereld was begrijpelijkerwijs gericht op Washington. Zelfs Isis en de terreurdreiging, waarop sinds de aanslagen op de Twin Towers de focus lag in het grootste deel van de buitenlandse verslaggeving, leken veel minder alarmerend dan de afbraak die plaatsvond in het Witte Huis.

De nieuwe vijand leek moeilijker te doorgronden. Een van de grootste gevaren van dit nieuwe tijdperk was de verbijsterende hoeveelheid desinformatie, klinkklare leugens zelfs, die door verschillende spelers – vaak door president Trump zelf – op social media werd rondgepompt, en de bereidheid waarmee die door een groeiend aantal mensen werd omarmd.

Overal ter wereld werd alleen al het bestaan van de waarheid steeds vaker ter discussie gesteld. Ik moest geregeld denken aan een citaat van Hannah Arendt: ‘De ideale onderdaan van een totalitair regime is niet de overtuigde nazi of de toegewijde communist, maar de mens voor wie het onderscheid tussen feit en fictie, tussen waar en onwaar, niet langer bestaat.’

Volgens mij was het nooit eerder zo belangrijk geweest om journalist te zijn. En toch leken veel van de vaardigheden die ik tijdens het verslaan van conflicten overal ter wereld had geleerd ontoereikend om de stortvloed aan onwaarheden te kunnen ontleden.

Om dat toch te proberen werkte ik samen met mijn collega's Tim Lister en Sebastian Shukla aan een reeks onderzoeksreportages. Onderzoeksjournalistiek is iets wat de makers zowel enthousiast als bescheiden stemt. Het vereist enorm veel concentratie en oneindig veel geduld, dingen die schijnbaar op gespannen voet staan met het razende tempo van het nieuws. De kans op een doodlopende weg was net zo groot als de kans op een doorbraak. Ik realiseerde me heel goed hoe weinig ik wist van de manier waarop je technische hulpmiddelen kon gebruiken om de waarheid te onthullen en mensen ter verantwoording

te roepen. En toch was ik nooit eerder zo enthousiast geweest over de mogelijkheden die deze middelen boden.

Zoals de inwoners van de Verenigde Staten ontdekten tijdens en na de verkiezingen van 2016, waren er maar weinig landen waar zo schaamteloos gebruikgemaakt werd van desinformatie als Rusland. Voorafgaand aan de verkiezingen van 2020 doken Seb, Tim en ik dieper in de mogelijke plannen van de Russen. We werkten samen met een paar toponderzoekers van CNN, Katie Polglase en Gianluca Mezzofiore, en een aantal wetenschappers van Clemson University. Teams van Facebook en Twitter hielpen onze bevindingen te bevestigen. Voor een verhaal van deze complexiteit lag de lat ten aanzien van de bewijslast hoog en was samenwerking cruciaal. Ons team kwam altijd bij elkaar in een leeg kantoor en ik keek vol ontzag toe als Gianluca en Katie hun laatste bevindingen met ons bespraken en die op een steeds chaotischer ogend whiteboard krabbelden.

Uiteindelijk konden we het bestaan van een nieuwe Russische trollenfabriek bewijzen, die zich, vermomd als non-profitorganisatie, in Ghana bevond en met opruiende en verdeeldheid zaaiende content specifiek was gericht op de Afrikaans-Amerikaanse kiezers in de vs.

Na het succes van ons Ghana-onderzoek, benaderden Seb en Tim onderzoekscollectief Bellingcat om te kijken of zij misschien samen met ons aan een nieuw project wilden werken. Ik bewonderde het werk van deze mensen al jaren. De groep van zowel betaalde als vrijwillige onderzoekers was opgericht door de Brit Eliot Higgins, die naam had gemaakt met zijn verslaggeving van het conflict in Syrië vanaf zijn laptop in het Britse Leicester. Hij was al doende munitiedeskundige geworden en gebruikte geavanceerde openplatformtechnieken om de leugens van het Syrische regime van Bashar al-Assad onderuit te halen. Bellingcat stelde vervolgens vast welke pro-Russische separatisten de MH17 boven Oekraïne hadden neergeschoten. Maar

het onthullen van de namen van de Russische agenten die naar Salisbury in het Verenigd Koninkrijk waren gereisd om de voormalige dubbelagent Sergej Skripal te vergifigen tilde de groep in één keer naar een hoger niveau.

Als digitale data geen volledig beeld konden geven, wendde Bellingcat zich tot de schat aan persoonlijke informatie, van vluchtgegevens en paspoortnummers tot metadata van mobiele telefoons, gemakkelijk te verkrijgen op de Russische zwarte markt. Deze gelekte databases van overheidsregistraties stonden bekend als *probiv*, een Russische slang-term, die vaak wordt vertaald als 'look up'. Probiv vormden in feite een bijproduct van de typisch Russische corruptie en de lakse databescherming.

'Als de staat probeert zijn wandaden te verhullen,' vertelde Christo Grozev, hoofd van de Rusland-onderzoeken van Bellingcat later aan *The Washington Post*, 'als het verzamelen van data de enige manier is om wandaden van de staat te bewijzen, dan vinden we dat ethisch gerechtvaardigd.'

Een maand nadat we ze hadden benaderd, werden we gebeld door Christo. 'Ik weet wie Navalny heeft vergiftigd,' zei hij. We waren een en al oor.

Navalny was inderdaad vergiftigd met een dodelijk zenuwgas uit de novitsjokfamilie. Als het vliegtuig uit Tomsk was doorgevlogen naar Moskou, ongeveer drie uur verder, dan was hij vrijwel zeker omgekomen. Maar hij werd gered door het snelle handelen van de piloot. De vlucht werd omgeleid naar de stad Omsk, waar medici snel het antigif atropine toedienden. Na twee dagen ge-heen-en-weer mocht Navalny, die inmiddels in coma lag, naar het Charité-ziekenhuis in Berlijn worden vervoerd, waar Duitse autoriteiten bekendmaakten dat er sporen van novitsjok in zijn lichaam waren gevonden. Zijn teamleden waren erin geslaagd wat persoonlijke spullen uit zijn hotelkamer in Tomsk mee te nemen in het ambulancevliegtuig naar Berlijn – waterflessen, een handdoek en een tandenborstel. Onafhan-

kelijke laboratoriummedewerkers uit Zweden en Frankrijk bevestigden later dat er sporen van novitsjok waren aangetroffen.

Het was de brutaalste, meest gedurfde moordaanslag in Rusland die ik ooit had meegemaakt. En aangezien oppositieleider Boris Nemtsov een paar jaar daarvoor was neergeschoten onder een brug tegenover het Kremlin, lag de lat behoorlijk hoog.

De frustratie van een journalist die dit soort afschuwelijke misdaden verslaat, is dat het op een bepaald niveau onmogelijk is om te bewijzen wie er verantwoordelijk is. Iedereen voelt wel aan wie het gedaan heeft en iedereen speculeert erover, maar meestal kunnen de Russen of de Syriërs of wie het ook zijn, rustig hun schouders ophalen en zeggen: 'Wij weten van niets.' En het is buitengewoon moeilijk om te bewijzen dat ze het mis hebben.

Tim en Seb vlogen naar Vietnam om samen te werken met Christo, die enorme hoeveelheden data met hen doornam en die met hen brainstormde over verschillende mogelijke scenario's.

Ik was in Londen op zwangerschapsverlof na de geboorte van Caspar, mijn tweede zoon, en probeerde tijdens regelmatige telefoongesprekken en via de gecodeerde messaging-app Signal hun vooruitgang bij te houden. Het was tijdens de piek van de coronalockdown en thuis werken in het gezelschap van een tweejarige en een baby van een halfjaar bleek een uitdaging, zelfs met de hulp van een fantastische nanny.

Op een dag belden ze terwijl ik Caspar naar boven bracht voor zijn slaapje. Ik ging op de trap zitten en liet hem op mijn knie wippen, terwijl ik de telefoon met mijn schouder tegen mijn oor gedrukt hield.

Tim sprak over de reisjes naar Sotsji die leden van het toxicologische team in de loop van de zomer hadden gemaakt. De badplaats aan de Zwarte Zee was in de warmere zomermaanden en tijdens een groot deel van de lockdown het feitelijke hoofdkwartier van veel Kremlinleden en van president Poetin zelf.

‘Hebben we enig idee wie Tajakin hier zou ontmoeten?’ vroeg ik. De pneumatische boor aan de overkant van de straat sloeg weer aan en dreunde in mijn hoofd. Ik haalde diep adem en dwong mezelf om het geluid buiten te sluiten. Caspar begon onrustig te kronkelen, ik wipte sneller met mijn knie en trok in stilte gekke gezichten naar hem, terwijl ik probeerde me op Tims antwoord te concentreren.

Alsof het afgesproken werk was, begon Caspar te huilen. Niet het soort gejammer dat kan worden verzacht door een speen in zijn mond te stoppen, maar met harde en diepe uithalen.

‘Het spijt me, jongens,’ mompelde ik.

‘Ik begrijp het helemaal; ga maar, ga maar,’ zei Tim.

‘Ik bel je terug als hij rustig is,’ beloofde ik.

Ik hing op en keek naar Caspar.

‘Gast, serieus? Mamma moet haar werk doen.’

Een week later zat ik in een vliegtuig naar Duitsland om Navalny te interviewen. Tijdens het opstijgen voelde ik een vleugje opluchting omdat ik bevrijd was van mijn kinderen en me nu echt op mijn werk kon concentreren, gevolgd door een steek van schuldgevoel en verdriet omdat ik hen miste. Inmiddels was ik gewend geraakt aan deze stortvloed van tegenstrijdige emoties.

Tijdens ons gesprek werd ik getroffen door zijn uitstraling. Hij was charismatisch; met staalblauwe ogen en een vlijmscherp gevoel voor humor. Ik begreep waarom het Kremlin zich bedreigd voelde. Navalny had critici zowel onder het pro-Poetin-establishment als onder de liberale intelligentsia, maar niemand trok zijn vasthoudendheid en zijn focus in twijfel.

Tegen het eind van het interview vroeg ik of hij van plan was terug te keren naar Rusland.

Hij aarzelde niet. ‘Ik ga terug,’ antwoordde hij. Ik had politici wel vaker horen beweren dat ze bereid waren zichzelf op te offeren voor hun land. Dit was anders. Ik wist dat hij de waarheid sprak en was onder de indruk van zijn moed.

Navalny legde zijn redenering verder uit. Hij was zich terdege bewust van de risico's. Maar als hij als Russische politicus in ballingschap in Europa zou gaan wonen, betekende dat dat hij irrelevant werd voor de Russen. En hij zei: 'Zo'n cadeautje zou ik Poetin nooit geven.'

Onze samenwerking met Bellingcat was een enorm succes. President Poetin reageerde tijdens zijn jaarlijkse persconferentie zelf op de beschuldigingen. Hij zei dat het logisch was dat de FSB Navalny volgde, omdat hij samenwerkte met de westerse inlichtingendiensten, maar dat betekende niet dat zij hem hadden vergiftigd.

Vier dagen later sloeg Navalny terug. Hij bracht een explosieve video naar buiten waarin hij tijdens een telefoongesprek feitelijk een bekentenis afdwong van een van de FSB-agenten door zich voor te doen als een hooggeplaatst lid van de Russische nationale veiligheidsraad. De agent die in de val was gelopen, onthulde hoe de novitsjok op Navalny's ondergoed was aangebracht.

Ondanks het feit dat hij een van de machtigste en gevaarlijkste mensen in Rusland had vernederd, hield Navalny zich aan zijn woord en vloog hij op 17 januari 2021 terug naar Moskou. Hij werd direct gearresteerd en veroordeeld tot tweeënhalf jaar strafkamp.